كــــورد و مــافــی چــارەی خـۆنـوسـیــن

دەقی وەرگێڕدراوی وتارەکەی بێشکچی کە بەهۆیەوە درایە دادگا

ئیسماعیل بێشکچی

و:ئیبراهیم شێخ شەرەفی

کێشەی کورد، یان کێشەی کوردستان، گرینگترین کێشەی تورکیایە.بەهەمان شێوەش کێشەی کورد یەکێک لە هەرە فاکتەرە سەرەکیەکانی دیاریکردنی سیاسەتی ناوخۆیی و دەرەوە و پەیوەندیە ئابوریەکانە.

عەبدوڵا گول-ی سەرۆک کۆمار لە هاوینی 2009 دا لە گەلێک لە لێدوانەکانی خۆیدا باسی لەوە کرد کە کێشەی کورد گرینگترین کێشەی وڵاتە و جەختی لەسەر ئەوە کردەوە کە بۆ چارەسەری کێشەکانی تر،وا پێویستە سەرەتا کێشەی کورد چارەسەر بکرێت.

وادێتە بەرچاو کە حکومەتی دەسەڵاتداری ئەمڕۆی تورکیە کە لەژێر دەستی پارتی داد و گەشەپێداندایە،بە بەراورد لەگەڵ حکومەتەکانی پێش خۆی، لە نزیکەوە و بەشێوەیەکی جددیتر لە کێشەی کوردەوە بڕوانێ.هەوڵەکانی بۆ پڕۆژە-پلانێک لە ژێر ناوی کرانەوەی بەڕووی کێشەی کورد دا یان کرانەوە بەڕووی دیموکراتیدا لە ئارادان. وا دێتە بەر چاو کە حکومەت لە هەوڵی چارەسەری کێشەی کورد دا بێت.

گەڕانەوە بۆ ڕەگی مێژوویی ئەو کێشەیە کە پێی دەڵێین کێشەی کورد یان کێشەی کوردستان،شتێکی پێویست و بەسودە.دەکرێ لەم بارەوە ئەم چەند خاڵەی خوارەوە بخرێنە بەر چاو.

هەوڵدانی کوردەکان بۆ بەدەستهێنانی مافی چارەنوس بە چەک وەڵام دەدرێتەوە.

لە دوای شەری یەکەمی جیهانیەوە،وڵاتانی سەرکەوتوی شەر،ئینگلتەرە،فەرەنسا و ئیتالیا،هەوڵێکی زۆریاندا تا وڵاتە داگیرکراوەکانی ژێر دەستی وڵاتە شکستخواردوەکان،واتە ئیمپراتوریەتی ئەڵمانی و ئیمپراتوریەتی عوسمانی لە ناو خۆیاندا دابەش بکەن.لە کونگرەی پاریس-ی 1919 و لە کۆمەڵەی گەلان کە لەژێر بڕیارەکانی هەمان کۆنگرەدا پێکهات،یەکێک لە باسە هەرە گرینگەکان ئەو مەسەلەیە بوو.بڕیاری دانانی مەندوب لە سەر ناوچەکانی پاشماوەی ئیمپراتۆری عوسمانی و ئیمپراتۆری ئەڵمانی،یەکێک لە بڕیارە گرینگەکانی کۆمەڵەی گەلان بوو. سەرەڕای ئەوەی کە (مەندوب) شێوازێکی بەڕێوەبەریە،بەڵام لە هەمان کاتدا دەکرێ وەک جۆرێک لە داگیرکاری سەیر بکرێت.

لەسەر خاک و ناوچە جێماوەکانی پاشماوەی عوسمانی مەندوبی پلە یەک(ێ) دامەزرێنران، مەندوبی پلەی دوو(ب) لەسەر خاکە داگیرکراوەکانی ئیمپراتوریەتی ئەڵمانی و لە ناوچەکانی باشوری ئەفریقادا دامەزرێنران. هەرچی مەندوبی پلە سێ(ج) بوو لە خاکەکانی پاشماوەی ئیمپراتۆریەتی ئەڵمانی لە ناوچەکانی باشووری ڕۆژئاوای ئاسیادا سەری هەڵدا.

لە چوارچێوەی مەندوبە پلە یەکەکاندا، مەندوبەکانی عراق،ئوردن و فەڵەستینی سەر بە بەریتانیا بنیات نران.مەندوبەکانی سەر بە فەرەنساش بریتی بوون لە مەندوبەکانی سوریە و لوبنان.بەمجۆرەش ناوچەکانی پاشماوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی لە نێوان دوو دەوڵەتی سەرکەوتو لە جەنگدا واتە بەریتانیا و فەرەنسادا دابەشکران.

ئەوەی لەو نێوەندەدا پەیوەندی بە ئێمەوە هەیە بریتیە لەو پرسیارەی کە؛لە کاتێکدا لە چوارچێوەی کۆمەڵەی گەلاندا،پەیوەندی نێوان گەلان سەرلەنوێ بنیات دەنرایەوە و هەوڵێکی زۆر بۆ بەجێکردنی ئاشتیەکی ناونەتەوەیی لە ئارادابوو،بۆچی وەڵامیک بە دواکاری کورد نەدرایەوە؟ لەو کاتەدا لە باشوری کوردستاندا شێخ مەحمودی بەرزنجی لە هەوڵ و کۆششدا بوو بۆ بنیاتنانی شانشینی کوردستان.داواکاری لە بەریتانیای گەورە ئەوە بوو کە وەک مەلیکی کوردستان بیناسێنن.بەڵام دەوڵەتە داگیرکەرەکانی ئەو سەردەمە،بەریتانیای گەورە و فەرەنسا،نەک هەر بە کوردستانێکی سەربەخۆ ڕازی نەبوون،بەڵکو تەنانەت کوردستانێکی داگیرکراو (مەندوب)یشیان قەبوڵ نەکرد.هەرگیز بیریش لە کوردستان وەک مەندوبێکی ژێر دەسەڵاتی بەریتانیای گەورە یان فەرەنسا نەکرایەوە.کورد و کوردستان لەت لەت کرا،پارچە پارچە و دابەشکرا. بێگومان ئەو شتەش سەرەڕای ناڕەزایەتی کورد و بە بەکارهێنانی زەخت و زۆر جیبەجێ کرا،چونکە کوردەکان بۆ دامەزراندنی شانشینی کوردستان لەگەڵ بەریتانیادا لەشەڕ دابوون. لە نێوان بەریتانیا کە گوێی بە داوای کوردەکان نەدەدا و کوردەکاندا شەر لە ئارادا بوو.

گەورەترین ئۆپەراسیۆنێک کە کۆمەڵەی گەلان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بە ئەنجامدانی هەڵسابێ،بریتی بوە لە لەتلەتکردن و دابەشکردنی کورد و کوردستان لە ساڵانی 1920دا. دابەشکردن، لەت لەتکردن و پارچەپارچەکردنی کوردستانی هەڵکەوتوو لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، گەورەترین و بەرفراوانترین و درێژ خایەنترین ئۆپەراسیۆنی دەوڵەتە داگیرکەرەکان بووە. ئاشکراشە کە دەوڵەتە داگیرکەرەکان ئەم ئۆپەراسیۆنەیان بە هاوکاری و کۆمەکی بەڕێوەبەرایەتیەکانی تورک و عەرەب و فارس ئەنجام داوە.

بێگومان لەت لەت بوون و دابەشکردن کاریگەریەکی زۆرقورسی لەسەر کوردەکان دانا. ئەوە وەک لەتلەتکردن و لێکجیاکردنەوەی ئێسقانەکانی لەشی مرۆڤێک،یان وەک لێکبڵاو کردنەوەی مێشک وایە.

کەوابوو دەبێ پرسە سەرەکیەکان ئەمانە بن.هۆکارەکانی سەپاندنی ئەو سیاسەتە بە شێوەیەکی سیستماتیک بەسەر کوردەکاندا چین؟ ئەم سیاسەتە چۆن چۆنی پێک هات؟ پێکهاتنی سیاسەتێکی لەم چەشنە بە چ قۆناخگەلێکدا تێپەڕی؟ ئەم سیاسەتە چۆن چۆنی جێبەجێ کرا و چۆن چۆنی خرایە واری جێبەجێکردنەوە؟ لایەنە بەشدارەکانی جێبەجێکاری ئەو ئۆپەراسیۆنە کێن و پەیوەندیان بەیەکەوە چیە؟ ڕوبەڕوو بونەوە و هەڵوێستی کوردەکان سەبارەت بەو سیاسەتە و جێبەجێکردنی چی بووە؟ وا پێویستە لە ڕێگەی کۆنسێپت و مەفهومی زانستی و سیاسی و دیپلۆماسیەوە بۆ وەڵامی سەرجەمی ئەو پرسیارانە بگەڕێین.

لە دوای شەری یەکەمی جیهانیەوە عەرەبەکانیش دابەشکران.بەڵام ئەوان لە شێوەی دەوڵەتی سەربەخۆی جیا جیا،یانیش بە شێوەی دەوڵەتی مەندوب ئۆرگانیزە کران.هەرچی کوردەکان بوون، لە نێوان دەوڵەتە مەندوبە تازە دروستکراوەکاندا(دەوڵەتە ژێردەستەکان) واتە،عراقی ژێر داگیرکاری بریتانیای گەرە،سوریای سەر بە

فەرەنسا،کۆماری تورکیەی درێژکراوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و دوڵەتی شاهەنشاهی ئێرانی پاشماوەی ئیمپراتۆری ئێراندا دابەش و پارچە پارچە کران.

لە ساڵانی 1920 دا،کورد یەکێک لە لایەنەکانی ئەو پەیوەندیانە پێک دەهێنێ.هەرچی لایەنی بەرامبەرە،بەریتانیای گەورە کە مەندوبی عێراقی لە ژێر دەستدایە،فەرەنسا کە مەندوبی سوریای لە ژێر ڕکێفدایە،کۆماری تورکیا و حکومەتی شاهەنشای ئێرانن. ئەم چوار زلهێزە،واتە دەوڵەتە داگیرکەرەکانی ئەوکات کە بەریتانیای گەورە و فەرەنسا بوون،لەگەڵ دوو دەوڵەتە بەهێزەکەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کە کۆماری تورکیە و حکومەتی شای ئێران بوون،گەر لێرە و لەوێش دژایەتی و ناکۆکیەکیان هەبووبێ،لە بەرامبەر کوردەکاندا یەکدەنگ و یەک هەڵوێست وەستاونەوە.

پێویستە لە چوارچێوەی ئەو پەیوەندیانەدا هەڵوێستەیەک لەسەر هەڵوێستی یەکیەتی سۆڤیەتیش بکرێ.یەکیەتی سۆڤیەت لە ساڵانی 1920 دا و لە سەردەمی کۆمەڵەی گەلاندا،یەکێکە لەو دەوڵەتانەیە کە لە هەموو لایەک زیاتر باسی لە مافی چارەی خۆنووسین بۆ گەلان کردوە.بەڵام سەرەڕای هەموو ئەمانەش و سەرباقی هەموو ئەو ناڕەزاییانەی کورد ئەو کاتە دەربڕی،لەبەرامبەر لەت لەت کردن و دابەشکردنی کورد و کوردستاندا بێدەنگ مایەوە.مۆسکۆش،هەر وەک لەندەن و پاریس،سیاسەتێکی ئەنتی-کوردی گرتە بەر.لە هاوکێشە و پەیوەندیەکاندا پێویستە پێداگری لەسەر ئەم مەسەلەیەش بکرێ.ئەوەش کە بۆچی یەکیەتی سۆڤیەت لەڕێگەی ئەو بنەما و بنچینە سەرەکیانە هیچ هەڵوێستێکی وەرنەگرتوە،مایەی لێ ڕامان و لێوردبونەوەیە.

هەر کاتێک پرسیاری ئەوە دەکرێ کە بۆچی وەکو عیراق،ئوردن،فەلەستین،سوریا و لوبنان کوردستانیش دانەمەزرا،یەکسەر ئەو وەڵامە دەدرێتەوە کە "باشە،بەڵام لە ناو کورددا شێخ و دەرەبەگایەتی و سیستەمێکی فێئۆدالی جیگیرە،چۆن چۆنی لە پێکهاتەیەکی ئاوا دەوڵەت دروست دەکرێت؟". ئەم وەڵامە هەرگیز وەڵامێکی ڕاست و ڕازیکەر نیە.

با بیرێك لە ساڵانی 1920 بکەینەوە. ئایا لە ناو عەرەبەکانیشدا سیستەمی شێخ و عەشیرەت و ئەمیرایەتی وجودی نەبوو؟ تەنانەت ئەم سیستەمانە تاکو رۆژگاری ئەمرۆش لە ناو عەرەبەکاندا درێژەیان هەیە.ئەمرۆکە لە نۆکەندی بەسرەوە بگرە تا دەگاتە مەغریب، 22 دەوڵەتی سەربەخۆی عەرەب هەن.کۆمکاری عەرەبی 22 ئەندامی هەیە.بە دەوڵەتی عەرەبی فەلەستینەوە ئەم ژمارەیە دەگاتە 23 دەوڵەت.بەریتانیای گەورە و فەرەنسا کە ئەو کاتە دوو لە دەوڵەتە داگیرکەرە هەرە بەرچاوەکان بوون،سیاسەتی دژە کورد-ی خۆیان لە سەر داوای فارس و عەرەب و تورکدا،بە پارچە پارچە کردن و دابەشکردنی خاکەکەیان خستە ڕوو.بێگومان سیاسەت و پیلانەکانی دژ بە کوردی ئەوان و خواست و داوای تورک و عەرەب و فارسەکانیش باس و بابەتگەلێکی شایەنی هەڵوێستە لەسەرکردنن.

لە دوای شەڕی یەکەمی جیهانیەوە،مەسەلەی مافی چارەی خۆنوسینی گەلان لە لایەن سەرۆکی ئەو کاتەی ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا. و.ویلسن-یشەوە دانی پێدانرابوو.دوازدەهەمین خاڵی ئەو (بەیاننامەی چواردە خاڵی)یەی لە لایەن سەرۆکی ئەمریکای ئەوکات ویلسنەوە پێشکەش کرابوو،سەبارەت بە، بەسەربەخۆیی ژیانی ئەو گەل و نەتەوانە بوو کە لە سەر خاکەکانی پاشماوەی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی دەژیان.سەرەڕای ئەو

بەندانە،کوردستان و کوردەکان لە ساڵانی 1920 دا لەت لەت،پارچە پارچە و دابەشکران.مەسەلەی نەبوونی هیچ جۆرە ستاتۆیەک لە کوردستان و لە ناو کورد دا یەکێک لەو خاڵە هەرە گرینگانەیە کە دەبی هەڵوەستەی لەسەر بکرێ.(موستەعمەرە) خۆی لەخۆیدا ستاتۆیەکە.بۆ نمونە دەگوترێ:"هیندستانی موستەعمەرەی بەریتانیای گەورە"،"جەزائیری موستەعمەرەی فەرەنسا"،"مۆزەمبیقی موستەعمەرەی پورتوگال" و هتد... موستەعمەرە پێناسێکی تایبەت بە خۆی هەیە.بەر لە هەموو شتێک موستەعمەرە سنورێکی هەیە. موستەعمەرە پێناسێکی تایبەت بە خۆی هەیە.دەوڵەتێکی موستەعمەرەی خاوەن سنوری دیاریکراو...سنورەکانی ئەم دەوڵەتە موستەعمەرەیە، لەلایەن وڵاتی ئیمپەریال و داگیرکەرەوە دانی پێدانراوە.سیستەمی نێودەوڵەتیش ئەم شتە بەرەسمی دەناسێ.بۆ نمونە لە دوای شەڕی دوهەمی جیهانیەوە و لە ساڵانی 1960 دا وڵاتە داگیرکراوەکانی ئەفریقا، لە ڕێگەی ئەو سنورانەی لە 1885 وە بۆیان کێشرابوو سەربەخۆیی خۆیان بەدەست هێنا. مەسەلەی ژیان و بوونی گەلێکی جیاواز لە ناو ئەو سنورانەدا،واتە گەلێکی جیاواز لە ئینگلیز،فەرەنسی و پورتەگالی ،لە لایەن دەوڵەتانی داگیرکەر و وڵاتانی تریشەوە دانی پێدانراوە.کەچی لە کوردستاندا هیچ کامێک لەو تایبەتمەندیانە بونیان نیە.شتیک بە ناو سنور بوونی نیە.ناسنامەی کورد و کوردستان دانی پێدا نەنراوە.کوردستان تەنانەت موستەعمەرەیش نیە.ئەمە شتیکی ڕوون و ئاشکرایە.حاڵەتێکی تری لە مجۆرە و بەو تایبەتمەندیەوە لە هیچ کوێی دونیادا بوونی نیە.

لە دوای ڕوخانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی،تاکە گەل و نەتەوەیەک کە نەیتوانیوە چارەنوسی خۆی دیاری بکات،گەلی کورد بوە. ئەو گەلانەی لە ناو ئیمپراتۆریەتدا بوونە،لە سەرەتاکانی سەدەی نۆزدەهەمەوە،بە پێی مافی دیاریکردنی چارەنووس،دەستیان بە خەبات و تێکۆشانی خۆیان کردوە.لە چارەکی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەمدا،یۆنانیەکان،دواتریش ڕۆمانیەکان،سربەکان،کرواتیەکان وبولگاریەکان لە ئیمپراتوریەت جیابونەوە و دەوڵەتی سەربەخۆی خۆیان دامەزراند.هەر لەگەڵ دەستپێکردنی شەری یەکەمی جیهانی،ئەرنەڤوت و عەرەبەکانیش کەوتنە هەوڵ و خەباتی بەدەستهێنانی مافی چارەی خۆنوسینی خۆیان.تاکە گەلێک کە چەندین سەدەیە لەسەر خاکی خۆیان دەژین و نەیانتوانیوە مافی چارەنوسی خۆیان بەدەست بێنن کوردەکانن.ئاشکرایە کە لە 1915 و پێشتریش،بۆ نمونە لە 1894-1895 دا ، لە 1909 دا لە ئەرمەنستانی ڕۆژئاودا و لە دژی ئەرمەنیەکان قەتڵوعام وقەڵاچۆکردن ئەنجام دراوە.دەکرێ بڵێین کە لە ڕۆژهەڵاتی ئەرمەنستاندا و لە 1921 دا و لەگەڵ شەپۆلی بە بۆلشەڤیک بوندا ئەرمەنیەکانیش توانیویانە مافی چارەیخۆنوسین بەدەست بێنن.بەبۆلشەڤیکبونی ڕۆژهەڵاتی ئەرمەنستان، ڕێگەگر بووە لە دەسبەسەرداگرتن و نفوزی ئیتتیحادیەکان لە ئەرمەنستانی ڕۆژهەڵاتدا.

کوردستان: موستەعمەرەی پلە دوو(ژێر)

گەلێک کە تەنانەت مەستەعمەرەش نیە

ئەمڕۆکە لە تورکیەدا مەسەلەی کێشەی کورد زیاتر بە ئاقاری "چارەسەر"دا باسی لێوە دەکرێت.لە کاتێکدا کێشەی کورد،کێشەی کوردستان،بەدەر لە مەسەلەی "چارەسەر"پێویستە لە ڕێگەی مەفهوم و تێگەیشتنی زانستی،سیاسی و دیبلۆماسیەوە سەرلەبەری لایەنەکانی بە وردی بخرێتە ژێر لێکۆڵینەوەوە. پێویستە بزانین

چۆن چۆنی سیاسەتی لەت لەتکردن،پارچەپارچەکردن و دابەشکردن داهێنراوە و چۆن چۆنی خراوەتە واری جێبەجێ کردنەوە.لە دارشتن و پیادەکردنی ئەو سیاسەتانەدا چ کەس و لایەنگەلێک دەوریان هەبوە؟کامانەن ئەو دەرەنجامانەی لە ئەنجامی پیادەکردنی ئەو جۆرە سیاسەتەوە هاتونەتە ئاراوە و بە شێوەیەکی فراوان و لە رێگەی ڕاستیە زەق و بەرچاوەکانەوە لێی بکۆڵدرێتەوە.بێگومان مەسەلەی لاوازی کوردەکانیش لەم ڕەوتە دا لایەنێکی ئێجگار گرینگە و دەبێت لێوردبونەوەی قوڵی بۆ بکرێ.گەر بێتو ئێوە لە ئاستێکی نێودەوڵەتیدا کەوتبنە ژێر کاریگەری سیاسەتێکی لە چەشنی(دابەشکردن-بەڕێوەبردن-لەبەینبردن)ئەوە ئەو ڕاستیە دەردەخات کە ئێوە بێهێز و بێتوانا بونە.هێزەکانی دژتان،کەڵکیان لەو بێهێزیەی ئێوە وەرگرتوەو سیاسەتێکی لەو چەشنەیان دارشتوە و بەسەریاندا پیادەکردوون.کەوابێ،لاوازی و بێهێزی کوردیش پێویستە لە ڕێگەی مەفهومەکانی زانستی ئەنترۆپۆلۆژیەوە لێی بکۆڵرێتەوە.

لەت لەت بوون،پارچە پارچەبوون و دابەشکردنی کورد و کوردستان لە چارەگی یەکەمی سەدەی بیستەمدا ڕاستیەکمان بۆ دەردەخات.ئەویش بریتیە لەوەی؛ گەر بێت و گەلێک یان وڵاتێک لە سەردەمێکی دیاریکراوی مێژوویدا ڕووبەڕووی دابەش بوون،پارچەپارچە بوون و لەتبوون بێت،ئەو گەلە ناتوانێ جارێکی تر خۆی کۆ بکاتەوە و ڕاست بێتەوە.ئەم دابەش بوون و کەرتکەرت بوونە تا دێت زیاتر پەرە دەستێنێ و بەردەوام دەبێت.لە درێژەی ئەو ڕەوتەشدا،دابەش بوون دەگاتە ناو عەشیرەتەکان و ناو بنەماڵەش دەگرێتەوە.تەنانەت لە ناو یەک بنەماڵەشدا براکان لە ناو دوولای دوژمن و دژ بەیەکدا خۆ دەبیننەوە.

ئەرمەنیەکانیش کێشەیەکی ئاوایان هەیە.بەلام ئاشکرایە کە کوردەکان زۆر بە سەختتری توشی ئەو کێشەیە بوونە.لەبەر ئەوەی ئەرمەنستان کە لە سەدەی 17 دا لە نێوان ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی و ئیمپڕاتۆریەتی ئێران و لە سەدەی 19 شدا لە نێوان ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی و ئیمپڕاتۆریەتی ڕوسیدا مابوەوە،چەندی هەوڵیاندا نەیانتوانی چوارچێوەیەکی دیاریکراو بۆخۆیان پێک بێنن.سیستەمی پاشایەتی(قەیسەر)ی ڕوسیا و بەڕێوەبەرێتی عوسمانی بۆ نانەوەی ناکۆکی و بەیەکدادانی ئەرمەنەکان لە ناو خۆیاندا ، هەموو ڕێوشوێنێکیان گرتە بەر.هەرچی کوردستان و کوردەکانن،یەکەمین دابەش بوونی کاریگەریان دەگەڕێتەوە بۆ ساڵانی 1415 کە لە نێوان ئیمپڕاتۆریەتی عوسمانی و ئیمراتوڕیەتی سەفەوی ئێرانیدا بوو.لەو شەڕەدا کە لە نێوان یاڤوز سوڵتان سەلیم و شا ئیسماعیل دا ڕویدا،کورد و کوردستان بەسەر دوو پارچەدا دابەشکرا.هەڵکەوتی کوردستان کە گۆڕەپانی سەرکی ئەو شەرە بوو ڕۆڵێکی کاریگەری لەم دابەشبوونەدا گێڕا.هەرچی لایەنە کاریگەرەکەی تری سەر ئەم مەسەلەیەیە،هەوڵی هەردوو لایە بۆ پەلکێشکردنی هەرچی زیاتری کوردەکان بۆ ناو مەیدانی ئەو شەڕو پێکدادانە.ئەم دابەشکردن و پارچەپارچەکردنە،لە نیوەی یەکەمی سەدەی 17 دا و لە ساڵی 1639 و بە پەیمانی (قەسری شیرین) ڕەسمیەتی پێ دەبەخشرێ.

لە چارەکی یەکەمی سەدەی 19 دا و لە کۆتای شەڕی نێوان ڕوسیا و ئێراندا لە ساڵانی 1828-1829 دا کوردستانی بەشی ئێران،دابەش دەکرێتە سەر دوو بەش.بەشی باکوری ناوچە دابەشکراوەکان دەکەوێتە ژێر دەسەڵاتی ئیمپڕاتۆریەتی ڕوسیا.کوردستان و کوردەکان هەر لە سەدەی 11 هەمەوە و بگرە لە زووتریشەوە لە ناوچەی قەفقاسیادا بوونیان هەبوە.بۆ نمونە حکومەتی شەدادی و ڕەوادیەکان دەم نا دەمێک چەند ناوچەیەکی

دیاریکراوی قەفقاسیایان خستۆتە ژێر ڕکێفی خۆیانەوە.هەر ئەم سەرزەمینانەن کە لە چارەکی دوەمی سەدەی نۆزدەدا دەکەونە ژێر دەسەلاتی حکومەتی قەیسەری ڕوسیا.

بەڵام ئەو سەردەمە دیاریکراوەی ئەمڕۆکەی لێوە بەرهەم هاتوە،دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ڕوداوانەی لە دوای شەڕی یەکەمی جیهانی و دوابەدوای ڕوخانی ئیمپراتوریەتی عوسمانی هاتنە ئاراوە.لە 16ی مایسی 1916 دا پەیماننامەی سایکس-بیکۆ،کە لە نێوان بەریتانیای گەورە،فەرەنسا و قەیسەری روسیای دا ئیمزا کرا،لەگەڵ پەیماننامەی(St.Jeanne de Maurienne) و بە هاتنە ناوەوەی ئیتاڵیاش بۆ پەیمانەکە بۆمان دەر دەکەوێ کە چۆن چۆنی پیلانی پارچە پارچەکردن و دابەشکردنەکە ئامادە کراوە.

پەیماننامەی (سیڤەر)کە لە 10ی ئۆگۆستی 1920 دا ئیمزاکراوە،پەیمانێکی هەمەلایەنەی تری ئەو ڕەوتەیە،بەڵام پەیماننامەیەکی تەواو نیە و نەکەوتۆتە واری جیبەجێکردنەوە.دوایین پەیماننامەش کە 24ی تەموزی 1923 دا ئیمزا کراوە،پەیماننامەی لۆزان-ە. ئەمەیان پەیماننامەیەکە کە لەتلەتبوون ،پارچەپارچە بوون و دابەشبوونی کورد و کوردستانی بەتاوەتی بەڕەسمی ناساند. یەکێک لە تایبەتمەندیە بەرچاوەکانی سیڤەر ئەوە کە بە ئاشکرا باس لە کورد و کوردستان دەکات.

ئەمرۆکە ڕێژەی کورد لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستتدا زیاتر لە 40 ملیۆن کەسە و کوردەکان لە سەرەتاکانی مێژووی مرۆڤایەتیەوە، بۆ نمونە لە4000 ساڵ بەر لە هاتنی عیساوە،لەسەر خاک و وڵاتی خۆیان دەژین.هەرچی هاتنی تورکەکانە بۆ ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست،دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی دەهەم و یازدەهەمی زایینی.بەڵام کوردەکان،سەرباقی ئەو ڕێژە زۆرەی دانیشتوانیان،سەرەڕای ئەوەی خاوەنی ئەو وڵاتە پان و بەرینەن،تا ئێستاش لە کۆمەڵگەی نێودەوڵەتیدا خاوەنی قەوارەیەکی بچوکی دانپیانراوی سیاسی نین. لەگەڵ گوتنی ئەم شتەدا،وا هەست دەکەم پێویستە بە شێوەیەکی جیا سەبارەت بەو پێکهاتەی لە باشوری کوردستاندا بە ناوی حکومەتی هەرێمی کوردستان پێکهاتوە،و ڕۆژ لە دوای ڕۆژ نادیاری و ناڕوونی ئاسۆ و مەوداکانی زیاتر و زیاتر دەبن، بکۆڵرێتەوە.

سەرەڕای ئەو ژمارە زۆرە،کوردەکان نە لە نەتەوە یەکگرتوەکاندا،نە لە کۆنسەی ئەوروپا،نە یەکیەتی ئەوروپا و نە لە ڕێکخراوی کۆنفرانسی ئیسلامیدا خاوەنی هیچ پێگە و قەوارەیەکی سیاسی رەسمی نین. تەنیا کاتیک باسی "تیرۆر" دەکرێ،ناوی کوردەکان دێتە سەر زمان.بۆ نمونە کاتیک دەڵێن" ڕەگ و ڕیشەی تیرۆر هەڵدەکەنین،تیرۆر لە بەین دەبەین،تیرۆر ناهێڵین و لە ناوی دەبەین...."

کاتێکیش باس لە تیرۆر کرا،تەنیا ناوی کوردەکان لەسەر زارە.بۆ نمونە؛میلیتانێکی سوننی مەزهەب بەخۆی و بەو بۆمبایانەی لە خۆی بەستوە،خۆ بەناو مزگەوتێکی شیعەکاندا دەکات،لەناو ئەوانەدا کە خەریکی عیبادەت و ئیماندارین خۆی دەتەقێنێتەوە.60-70 کوژرا و 150-160 بریندار...چەند ڕۆژێک دواتر میلیتانیکی شیعە هەمان کردوە لە مزگەوتێکی سونیەکاندا ئەنجام دەدات. راگەیاندنی نێودەوڵەتیش،بۆ نمونە ڕاگەیاندنی تورک،ئەوانە بە خۆڕاگر و بەرهەڵستکار ناو دەبات.هەمان ئەو شتانە بۆ نمونە لە پاکستانیش دوبارە دەبنەوە.بەوانیش هەر دەڵێن خۆراگر.هەرچی جیهانی ئیسلامیشە لە ئەندەنوزیاوە تا دەگاتە مەغریب،کە

بەرامبەر کاریکاتۆرەکانی پێغەمبەر موحەمەد یەک پێ هەستان و ناڕەزایەتیان دەربڕی،ئەم کردەوانە بە کردەوەی زۆر ئاسایی و سروشتی لێک دەدەنەوە.

بەراوردکردنەکان....

ئەمڕۆکە 207 وڵات لە دونیادا هەن.204 وڵات بەشداری یاریەکانی ئۆڵۆمپی 2004ی ئەتینا-یان کرد.بۆ یاریەکانی ئۆڵۆمپی 2008یش 206 وڵات بەشداریان کرد.ژمارەی دەوڵەتەکان ئەمڕۆکە 207 دانەیە.192 دەوڵەت لە مانە،ئەندامی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتوەکانن....

لە ناو ئەو 207 دەوڵەتەدا،بە دەیان دەوڵەت هەن کە ڕێژەی دانیشتوانیان کەمتر لە ملیۆنیکە.بۆ نمونە هەر لەوانەی ئەندامی یەکیەتی ئەوروپان،دەکرێ ئاماژە بە هەریەکە لە لوکسامبورگ،قبرس،ماڵتا بکەین کە ژمارەی دانیشتوانیان لە خوار ملیۆنێکە.هەرچی سلۆڤینیا،ئەستۆنیا،لاتڤیا و لیتوانیا شن،ڕێژەی دانیشتوانیان نزیکەی 2 تا 3 ملیۆنە.ئەوەش کە کوردەکان بەو هەموو ڕێژە زۆرەی دانیشتوانەوە نەبونەتە خاوەنی هیچ یەکەیەکی سیاسی،ئەو ڕاستیەمان بۆ دەردەخات کە هەر لە سەرەتای ساڵانی 1920 و لەگەڵ دامەزرانی کۆمەڵەی گەلانەوە چ ناحەقی و نادادپەروەریەک لەبەرامبەر کوردەکان دا کراوە و چۆن چۆنی خراونەتە پەراویزەوە.

ئەندۆرا،سان مارینۆ،مۆناکۆ،لیشتنشتاین ئەندامانی کۆنسەی ئەورپین کە سەرجەم 53 ئەندامی هەیە.سەرجەمی ژمارەی دانیشتوانی ئەم چوار وڵاتە 40-50هەزار کەسە.لەکاتێکدا ئەم دەوڵەتانە بەم ڕێژە کەمەی دانیشتوانەوە کەهەیانە دەوڵەتی سەربەخۆیان هەیە، بیگومان وا پێویست دەکات مەسەلەی نەبوونی دەوڵەت و تەنانەت ئۆتۆریتەیەکی بچوکی سیاسی بۆ گەلێکی 40 ملیۆنی وەک کورد، ببێتە بابەتێکی گرینگی جێگەی باس و گەنگەشەی سیستەمی نێونەتەوەیی دونیا.لە یەکیەتی ئەورۆپادا تەنیا ڕێژەی دانیشتوانی ئەڵمانیا و فەرەنسا و ئیتالیا و ئینگلتەرە و ئیسپانیا لە ڕێژەی کوردەکان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستتدا زیاترە.ڕەنگە ڕێژەی دانیشتوانی وڵاتی پۆڵۆنیا هێندەی کوردەکان بێت،ئەو 20 دەوڵەتەی دەمێننەوە،ڕێژەیەکە لە نێوان 50-10 بۆ 15-20 ملیۆن.لە کۆنسەی ئەوروپاشدا حاڵەتێکی لەهەمان شێوە لە ئارادایە.تا بەر لە ساڵی 1974 و "ئۆپەراسیۆنی ئاشتی" لە قبرسدا تەنیا نزیکەی 160 هەزار تورک دەژیان.لەدوای "ئۆپەراسیۆنی ئاشتی" بەردەوام تورک گوازرایەوە بۆ قبرس.ئەمڕۆکە ڕێژەی تورک تیایدا نزیکەی 200 هەزارە.تورکیە لە سەرجەمی پەیوەندیەکانی خۆیدا لە نەتەوە یەکگرتوەکان،کۆنسەی ئەوروپا،یەکیەتی ئەوروپا و پەیوەندیەکانی لەگەڵ کۆنگرەی ئیسلامی و پەیوەندیە دوقۆڵیەکانیدا لەگەڵ وڵاتاندا داوای بەڕەسمی ناسینی"کۆماری تورکیەی باکوری قبرس" دەکات.هەر ئەو تورکیایەی بۆ تورکەکانی قبرس ئەم داوایەی هەیە،هەر کە باس دێتە سەر کوردەکان،بەردەوام لە ڕێگەی سیاسەتی ئینکاری و پاکتاوکردن مامەڵەدەکات و هەر ئەم سیاسەتەش لایەنی سەرەکی سیاسەتی سەقەتی دەرەوەی تورکیا پێکدێنێت.

مەودای ئەخلاقی پەیوەندە نێودەوڵەتیەکان

دەگوترێ کە لە پەیوەندیە نێونەتەوەییەکاندا،بەرژەوەندی دەوڵەت لە پێشەوەی هەموو پیلانێکدا جێ دەگرێ و هەموو دەوڵەتێک لە ڕەوتی ئەم پەیوەندیانەدا،هەوڵ دەدات بەر لە هەموو شتێک بەرژەوەندیەکانی خۆی لەبەرچاو بگرێت.دەگوترێ کە بەرژەوەندی دەوڵەت یەکێکە لەو دینامیک و پاڵنەرە سەرەکیانەی دارێژەری

پەیوەندیە نێونەتەوەییەکانە.ئەمە شتێکی ئاشکراو مایەی تێگەیشتنە. بەڵام دیسانیش دەبێ هەندێک لایەن و پرەنسیپی ئەخلاقی وەبەر چاو بگیرێ.

ئەوەی لێرەشدا دەمێنێتەوە و شایەنی هەڵوێستە لەسەر کردنە،ئەویە کە کوردەکان 200 ساڵە درێژە بە خەبات و تێکۆشانیان دەدەن لە پێناوی ئازادی و بەدەست هێنانی وڵاتێکی ئازاد دا و بەردەوامن لە قوربانیدان لەو پێناوەدا.ئەو وڵاتانەی لەسەرەوە ئاماژەمان پێکردن،تەنانەت ئەو قوربانی و فیداکاریانەشیان نەکردوە.لێرەدا جێگەی خۆیەتی کە ئاماژەیەکیش بەو لایەنە بکرێت.ئەو دەوڵەتانەی ناویان هاتوە،ڕوبەڕووی هیچ پێشگیریەک نەبوونەوە بۆ بەدەست هێنانی مافی بەدەوڵەت بونیان،تەنیا کوردەکانن کە تەنانەت باس لەو ناحەقیەش ناکرێ کە دەرهەقیان کراوە.

هێنانە بەر باسی ئەو مەسەلەی کە لە کێشەی کورد و لە کێشەی کوردستاندا هیچ چەشنە بنەمایەکی ئەخلاقی وەبەر چاو نەگیراوە،لایەنێکی گرینگی تری مەسەلەک پێک دەهێنێت.ئاخۆ بێدەنگی جیهان سەبارەت بەو قڕکردنەی لە 16ی مارسی 1988 دا سەبارەت بە کوردەکانی باشوری کوردستان ئەنجام درا،هەڵوێستێکی ئەخلاقی بوو؟ئاخۆ فرۆشتن و فەراهەمکردنی کەرەستە و مادەەی خاو بۆ بەرهەم هێنانی گازی ژەهراوی بۆ سەددام حوسێن لە لایەن دەوڵەتانەوە حاڵەتێکی ئەخلاقیە؟ئاخۆ گۆڕینەوەی زانیاری و ئاڵوێری تەکنەلۆژی بۆ بەرهەمهێنان و بەکارهێنانی گازی ژەهراوی لە لایەن دەوڵەتگەلێکەوە کە بوونە ئالیکاری سەددام حوسێن لەم کارەدا شتێکی ئەخلاقیە؟ سەرباقی ئەوەی ئەوێ ڕۆژێ کۆنگرەی ئیسلامی لە کوەیتدا لە کۆبونەوەی ئاسایی خۆیدا بوو.ئاخۆ بێدەنگی نواندنی کۆنگرەی ئیسلامی سەبارەت بەو قڕکردنەی کوردەکان لەگەڵ بنەما ئەخلاقیەکاندا یەک دەگرێتەوە،هەر ئەو کۆنگرەیەی ڕاگەیاندراو و بەیاننامە دەردەکات سەبارەت بەو زوڵمەی دەرحەق بە تورکەکانی یۆنان،سەبارەت بە گۆڕینی ناوی تورکەکان لە بولگاریادا بڵاو دەکاتەوە!! لە بەڕێوەبردن و هێنان و بردنی کوردەکاندا هیچ بنەمایەکی ئەخلاقی وەبەرچاونەگیرێ.بێگومان لە شوێنێکدا کە تەواوی بنەما ئەخلاقیەکان دەکەونە ژێر پێ و تا خاڵی سفر دادەبەزن،باسکردن لە ماف و دادپەروەری هیچ مانایەکی نیە.هەرچی بەرەنگار بونەوە و خۆڕاگریشە بەرامبەر ئەو زوڵم و زۆریە و سەبارەت بە مانەوە بەو بارودۆخەیە،حەق و مافێکی سەرەکیە.

هەر یەکە لە یەکیەتی ئەوروپا و کۆنسەی ئەوروپی،چەند بڕیارێکیان سەبارەت بە کورد هەیە.لەم بڕیارانەدا دەگوترێ کە "کوردەکان دەبێ لە چوارچێوەی ئەو وڵاتانەی تیایدا دەژین،هەندێک مافی گشتی و چەند مافێکی تاکەکەسیان هەبێت.پێویستیشە وڵاتە پەیوەندیدارەکان لەم پێوەندەدا ڕێوشوێنی پێوسیت بگرنە بەر." ئەم بیروڕایانە لە ڕستەی دوهەمدا شی دەکرێنەوە.هەرچی ڕستەی یەکەمیشە دەڵێ؛" ئێمە دژی دامەزرانی دەوڵەتێکی سەربەخۆین بۆ کورد لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا." هەم یەکیەتی ئەوروپا و هەم کۆنسەی ئەوروپی لەم پەیوەندیەدا چەند بڕیارێکیان هەیە. یەکیەتی ئەوروپا و کۆنسەی ئەوروپی تەنانەت ئەو کاتەی باس لە هەندێک لە مافە سروشتی و بنچینەییەکانی کوردیش دەکەن،بە پلەی یەکەم مەسەلەی مافی ئەو دەوڵەتانەی بەیەکەوە کوردستانیان خستۆتیە ژێر زەبری زوڵم و زۆری خۆیان و بەرژەوەندیەکانی ئەوان ڕەچاو دەکەن،ئەمەش حاڵەتێکی مایەی هەڵوێستە لەسەرکردنە. لەلایەکی تریشەوە،کە باس لە "ڕۆژهەڵاتی

ناوەڕاست" دەکرێت،ئاشکرایە کە مەبەست لێی تەنیا کوردەکانن.ئەگینا مەسەلەی دامەزراندنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی فەڵەستینی چ لە لایەن یەکیەتی ئەوروپا و چ لەلایەن کۆنسەی ئەورووپیشەوە مایەی بایەخپێدانە و تەنانەت پشتیوانیشی لێ دەکرێ.

لێکۆڵینەوە و وردبونەوە لەم پەیوەنیانە کارێکی پێویست و بەجێیە.ئەو بڕیارانەی لەسەرەوە بە کورتی باسیان لێوە کرا،لەلایەن دەوڵەتگەلی وەک لوکسامبۆرگ،قبرس،ماڵتە و هەروەها دەوڵەتەکانی وەک ئاندۆرا،سان مارینۆ،مۆناکۆ و لیشتنشتاین-یشەوە ئیمزا کراون.کەوابوو پێویستە بپرسین: ئەو دەوڵەتانەی ژمارەی دانیشتوانیان 40-50 هەزار کەسێک دەبێت،یان ئەوانەی ژمارەکەیان لەخوار ملیۆنێکەوەیە،چۆن چۆنی ئەو مافە بەخۆیان ڕەوادەبینن لە کاتێکدا کوردەکان بەخۆیان و بە ڕێژەیەکی 40-50 ملیۆنی لە ڕۆژهەلاتی ناوەڕاستدا خاوەنی مافی چارەیخۆنوسین نین؟خاکی ئەو وڵاتانە ڕەنگە هێندەی شارۆچکەیەکی کوردستانیش نەبێت. ئاخۆ هیچ بنەمایەکی ئەخلاقی لەم پێوەندیانەدا بوونی هەیە؟ئاخۆ مرۆڤ دەتوانێ لەم پەیوەندیانەدا بەدوای کەمترین ئاستی ئەخلاقی سیاسیدا بگەرێت؟سەرلەبەری ئەمانە ئەوەمان بۆ دەردەخات،کە سیستەمی ناونەتەوەیی لە ساڵی 1920 دا لە لایەن کۆمەڵەی گەلانەوە چۆن چۆنی دژ بە کوردەکان داڕێژراوە.

کۆمەڵەی گەلان لە هێنانە ئارای ئاشتیەکی ناونەتەوەییدا سەرکەوتو نەبوە.کۆمەڵەی گەلان نەیتوانی پێش بە شەڕی دوهەمی جیهانی بگرێت.لە 1945 و دوابەدوای شەڕی دوهەمی جیهانی نەتەوە یەکگرتوەکان دامەزرێنرا.بەڵام بۆ کوردەکان هیچ گۆڕانکاریەک نەهاتە ئاراوە.ئەو بنەمایانەی لە ساڵی 1920 دا بە بێ ڕەزامەندی کورد داسەپێنران بەهەمان شێوە دامەزرێنرانەوە و درێژەیان پێ درا.شەڕەکانی شێخ مەحمودی بەرزنجی ڕوداوگەلی دیار و بەرچاوی ساڵانی 1920 بوون.دوابەدوای دامەزرانی نەتەوەیە کگرتوەکانیش لە ڕۆژئاوای ئێراندا دامەزرانی کۆماری مەهاباد و ڕوخانی ڕوداوگەلی دیار و بەرچاو ی ئەو سەردەمە بوون.

نەتەوەپەرستی-ڕەگەزپەرستی

لە ساڵانی 1960،1970 و 1980 دا بە باشوری ئەفریقایان دەگوت"ڕەگەزپەرستترین دەوڵەتی دونیا".ولایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکاش بە ڕەگەزپەرستی تاوانبار دەکرا.بەڕێوەبەرێتی سپی پێستەکان لە باشوری ئەفریقا و سپی پێستەکان بە خەڵکە خۆماڵیەکەیان دەگوت؛"ڕەنگی ئێوە ڕەشە،تێکەڵاوی ئێمە مەبن.با گەڕەکەکانتان، خوێندنگاکانتان، پاسەکانتان، هوتێلەکانتان، سینەماکانتان، پارک و پلاژەکانتان جودا بێت. " بۆ جیبەجێکردنی ئەو شتەش ناوچەی بەرفراوانی چواردەور تەلبەندکراویان پێکهێنا بە ناوی (بانتوستان).هەر لە بنچینەدا "بانتوستان"بەو شوێنە دەگوترێ کە ڕەشپێستەکان تیایدا دەژین.ڕەشپێستەکان لەم شوێنانەدا و بێ ئەوەی تێکەڵاوی سپیپێستەکان بن ژیانیان بەسەر دەبرد.خزمەتگوزاریەکانی وەک ڕێگاوبان،کارەبا،ئاو و ئاوەڕۆ گەیاندن و پەیوەندی و بە گشتی ژێرخانی ئابوری لەو ناوچانەدا کە پێیان دەگوترا "بانتوستان " گەلێک لاواز و لە ئاستێکی نزمدا بوو. لەم بارەیەوە خەڵکانی خۆماڵی ئەو ناوچانە لەژێر غەدر و زوڵمێکی بێ ئەندازەدا ژیانیان بەسەر دەبرد.بەڵام خەڵکانی خۆماڵی ئەو ناوچانە،بەپاراستنی ناوچە خودموختارەکانی خۆیان وپاراستنی عورف و عادەتەکانی خۆیان درێژەیان بە ژیان دەدا.خەڵکە ڕەسەنەکە خۆیان خۆیانیان بەڕێوە دەبرد.

لە ویلایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکاشدا،سیاسەتێکی لەو شێوەیە لە دژی ڕەشپێستەکان بەڕێوە دەچوو.خوێندنگە و هوتێل و پاسی ڕەشپێستەکان جیاواز بوون.بۆ دورخستنەوەی ڕەشپێستەکان لە سپیپێستەکان سیاسەتێکی تۆکمە و ورد پیادەدەکرا.

هەرچی سەبارەت بە تورکیایە،لەوی بە کوردەکان دەگوترێ:تۆ لەگەڵ تورکەکاندا دەژیت،بەڵام دەبێ وەکو تورکەکان بیت و بەوێچونت بە تورکەکانەوە بژیت.لەم ڕەوتەشدا گەر بڵێی"ئەی زمانی خۆم،کەلتوری خۆم و...هتد" مایەی قەبوڵکردن نیە.هیچ شانسێکی تر نیە جگە لەوەی بە وێچون بە تورکەوە بژیت.گەر بە پێداگریەوە باس لە زمانی خۆت و کەلتوری خۆت بکەیت،توشی زوڵم و زۆریەکی ئێجگار گەورە دەبیتەوە...ئەمەشیان هەر ڕەگەزپەرستیە،شێواز و ڕوخسارێکی تری ڕەگەزپەرستیە.دەمهەوێ ئەوە بڵێم؛ڕەگەزپەرستی لە "تۆ لەگەڵ مندا،لەگەڵ تورکەکاندا دەژیت،بەڵام بە وێچونت بە تورکێک" بەرامبەر بە "تۆ مەیە ناو من، تێکەڵاوی سپیپێستەکان مەبە،لە شوێن و جێگەیەکی تردا بژی.." لەزۆر دیدگاوە، ڕەگەزپەرستیەکی توند و تۆخترە.بۆ نمونە، سەرکردەی گۆنگرەی نەتەوەیی ئەفریقا،نیلسۆن ماندێلا، لە 1990 لە زیندان هاتە دەر و لە هەڵبژاردنی ساڵی 1994 دا وەک سەرۆک کۆمار هەڵبژێردرا.هەرچی (دێ کلێرک) سەرۆکی دەوڵەتی سپیەکان کە بۆ ماوەی 27 ساڵ نیلسۆن ماندێلای لە زیندان دا هێشتەوە،بوو بە یاریدەدەری سەرۆک کۆمار.ئەمە دەربڕی ئەو ڕاستیە گرینگەیە کە بۆمان دەردەخات ئایدۆلۆژیای ڕەسمی لە باشوری ئەفریقادا گۆڕانی بنەڕەتی تێدا پێک هاتوە. ئاشکراشە کە ئایدۆلۆژیای ڕەسمی لە تورکیادا چەندە توند و تیژ و نەگۆڕە. لەبەرامبەر ئەو گۆڕانکاریە خێرا کۆمەڵایەتیانەی لە پەیوەندیە سیاسیەکاندا بەرچاو دەکەوێ هەوڵی بەردەوامیش لە ئارادایە بۆ کۆنترۆڵکردنی ئەو ئایدۆلۆژیا رەسمیە.بێگومان ئەو هەڵوێست و ڕیچکەیەی ڕژێمی تورکیا و سیستەمی سیاسی لە تورکیا گرتویەتە بەر هەڵوێستێکی دیموکراتیانە نیە.

باس لەوە دەکرێ کە ڕەگەزپەرستی و هیچ جۆرە هەڵاوێردنێک لەگۆڕیدا نیە،هەموو کەسێک و تەنانەت کوردەکانیش دەتوانن بگەنە هەموو پلەو پایەیەکی سیاسی و لە بەڕێوەبەرێتی سیاسیدا شوێنی خۆیان بگرن.دەڵێن کە "کوردەکانیش دەتوانن پۆستی والی (پارێزگار) بگرنە دەست،دەتوانن ببن بە ئەندامی پەرلەمان،ببن بە پرۆفسۆر و سەرۆک وەزیر و سەرۆک کۆمار." ئەمە جۆرێک لە ئیستغلال و دیمۆگۆژیە. حاشا هەڵنەگرە کە کوردەکان تەنیا کاتێک دەتوانن ئەو پۆستانە بگرنە دەست کە ببن بە تورک و و بە پێناسی تورکەوە دەگەنە ئەو پلەو پایانە و بە ناسنامەی کوردبونیانەوە ناتوانن بگەن بە هیچ شتێک.هەر لە ئەساسدا هەموو کەسێک و لەوانەش کوردەکان،هەر لە گەڵ لەدایک بونیاندا لە ناسنامەکانیان دەنوسرێ کە تورک و هاووڵاتی تورکن.هەر بەم پێناسەشەوە،واتا وەک تورکێک دەتوانن بەشداری لە دەنگدان و هەڵبژاردنەکاندا بکەن.بەڵام هەر لەدوای هەڵبژاردنیان وەک ئەندامی پەرلەمان،گەر بێت و داوای مافە سروشتی و سەرەتاییەکانی کورد بکەن و لەم مەسەلەیەدا پێداگری بنوێنن، توشی کاردانەوە و سزای گەلێک قورس دەبنەوە.ئەندام پەرلەمانەکانی پارتی دیموکراسی،لەبەر ئەوەی لە ناسنامەکانیاندا وەک تورک و هاووڵاتی تورک ناسێنراون توانیویانە بەشداری هەڵبژاردنەکان بکەن،(ئۆکتۆبری 1991)دوای ئەوەی بوون بە ئەندام پەرلەمان، لەبەر ئەوەی گوتیان ئێمە کوردین،لەبەر ئەوەی دیفاعیان لە مافە سروشتیەکانی کورد کرد،لەبەر

ئەوەی پێداگریان لەم مەسەلەیدا کرد،حەسانەیان لێ سەندرایەوە و خرانە کونجی زیندانەوە(ئاداری 1994).هەر بەم پێیەش لە ژیانی سیاسی تورکیادا لێسەندنەوەی حەسانەی نزیکەی 15 ئەندام پەرلەمان لە ئان و ساتێکدا شتێکی مومکین و ئاسایی بوە.ئەم شتەش تەنیا لە چوارچێوەی کێشەی کورددا جێبەجێ کراوە.

ئەمڕۆکە کوردو کوردستان،لە ناوەڕاستی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا،لەبەرامبەر لەت لەت بوون،پارچەپارچە بوون و دابەشبووندا، لە پێناو ژیان و مانەوەدا خەبات و بەرخودانی خۆی دەکات.هەموو ئەو مافانەی بۆ هەموان سروشتی و ڕێگەپێدراون،ئەو مافانەی هەموو مرۆڤیک بە مرۆڤ بوونی خۆیەوە خاوەنیانە،لە کوردەکان یاساخ کراون.ئەو مافانە بۆ کۆمەڵگای کوردی یاساغن. کوردەکانی سوریا و ئێران و تورکیە لە ژێر بەڕێوەبەریەتیەکی گەلێک خراپدان و لەژێر زوڵم و زۆریدا ئیدارە دەکرێن. لە سەردەمی سەددام حوسێنیشدا بەڕێوەبەریەتیەکی گەلێک خراپ لە عراقدا بوونی هەبوو.لە سوریا نزیکەی 300 هەزار کورد ناسنامەیان نیە.ئەم کوردە بێ ناسنامانە،ناتوانن هیچ شتێک بکڕن،بفرۆشن و ناتوانن بچن بۆ خویندنگە و نەخۆشخانە و هتد.لای هەموان ئاشکرایە کە لە سەردەمی سەددامدا کوردەکان بە گازی ژەهراوی قڕکران.لەم ساڵانەی دوایشدا ئەوانەی لە ئێران لە سێدارە دراون زۆربەیان کوردن،کچ و کوڕی گەنجی کوردن.ئەمڕۆکە قەندیل کە پەناگاو بارەگای گەریلاکانی پ.ک.ک تیایدا جێگیرە،ڕۆژێک لەلایەن تورکیاوە و ڕۆژی دواتریش لەلایەن ئێرانەوە بۆردومان دەکرێت.ڕۆژی سێهەمیش بەهەردوکیان بۆردومانی دەکەن.هەرچی حکومەتی عراقیشە هیچ دەنگێکی بەرابەر بەو بۆردومانانەوە لێوە نایەت.ئەو بۆردومانانە لەلایەن حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە مەحکوم کراون.خەڵکی ئەو ناوچانەش زەرەرمەندی ئەو بۆردومانانە بوونە.لە نێوان دەوڵەتەکانی تورکیا و سوریا و ئێران وعراقدا ڕەنگە زۆر ناکۆکی لە ئارادابن،بەڵام هەر کە کێشەی کورد هاتە بەر باس،هەموویان یەک دەنگ بەرەنگاری کوردەکان دەبنەوە.

با بیرێک لە" کۆبونەوەی وڵاتانی دروانسێی عێراق" بکەینەوە.ئاخۆ دەبێ ماناو مەفهومی ئەم پێکهاتەیە چی بێ کە لە کۆتاییەکانی 1999 و سەرەتاکانی 2000 دا دروست بوە؟لە کوی دونیا کۆبونەوەیەکی لەو جۆرە بەرچاو دەکەوێ؟بۆ نمونە لە ئەفغانستانیش کێشەیەکی لەو جۆرە هەیە.ئاخۆ پێکهاتە و گردبونەوەیەک لە ژێر ناوی " کۆبونەوەی وڵاتانی دراوسێی ئەفغانستان" هەیە؟ ئاخۆ کۆبونەوەی لەژێر ناوی " کۆبونەوەی وڵاتانی دراوسێی مەجارستان" هەیە؟ وا دیارە لە کۆبونەوەی وڵاتانی دراوسێی عراقدا باس لەو چاکە و باشیانە دەکرێ کە دەرهەقی کورد دەکرێ!!

لەبیر مەکە-مەهێڵە لەبیرکرێ

لە کێشەی کوردستاندا حاڵەتێکی بەرچاوی لەبیرمەکە-مەهێڵە لەبیرکرێ هەیە.ئەو سەختی و دژواریانەی کورد لە ساڵانی 1920دا تیایدا ژیاوە نەبونەتە هۆکاری شیواندنی زاکیرەی کورد.بە بڕوای من باشترین هۆکارێک بۆ بەردەوامی مەسەلەی لەبیرمەکە-مەهێڵە لەبیرکرێ،ئایدۆلۆژیای ڕەسمیە.جێی وەبیر هێنانەوەیە کە ئایدۆلۆژیای ڕەسمی هیچ جۆرێکی ئایدۆلۆژیا نیە،جگە لەو ئایدۆلۆژیایەی کە دەوڵەت لە ڕێگەی سزادان و گەمارۆی جۆراوجۆری ئیداریەوە پەرەی پێ دەدات.لە مەسەلەی پارچەپارچەکردن،لەتلەتکردن و دابەشکردندا لەدەستدانێکی گەورەی یادەوەری(زاکیرە) بەرچاو دەکەوێ. دروشم و شوعاری "برایەتی"،یەکیکە لەو

دروشمانەی نەمان و لەدەستدانی یادەوەری پێ دادەپۆشرێ و درێژە بە لەیاد چونەوە و نەمانی ئەو زاکیرەیە دەدات.لەدەستدانی یادەوەری گشتی،تەنیا هەر لە ناو گەل و کۆمەڵگەی کوردا بەرچاو ناکەوێ،بەڵکو بە ڕێژەیەکی بەرچاویش لە لێکۆڵەرەوە کوردەکان و ڕۆشنبیرانی کورد دا بەدی دەکرێت. ئەم لەدەستدانی یادەوەریە لە نێو لیکۆڵەرەوە ڕۆژئاواییەکاندا،لە ناو ڕاگەیاندنی رۆژئاواو و ئەکادیمیسیەنەکانی زانکۆ رۆژئاواییەکانیشدا بەرچاو دەکەوێ. زانکۆییەکانی رۆژئاوا و لێکۆڵەرەوە رۆژئاواییەکانیش بۆ خۆ لێنەدان و نەچونە ناو باسی لەتلەت بوون،پارچەپارچە بوون و دابەشبوونی کورد و کوردستان پارێز و وردبینیەکی تەواو نیشان دەدەن.بە بێ ئەوەی بە هیچ شێوەیەک باس لە دابەشبوون،لەتلەتبوون و پارچەپارچە بوون بکەن و هیچ سەرنجێکی دیار لەسەر رەوتی ئەم ڕوداوانە بخەنە بەر باس و لێکۆڵینەوە باس لە "کوردستانی عراق"،"کوردستانی ئێران"، "کوردستانی سوریە" و"کوردستانی تورکیە" دەکەن.ڕەخنەگرتن و لێکۆڵینەوە لەم حاڵەتە لەژێر هزر و بنچینە سیاسی و زانستی و دیپلۆماسیەکان دا کارێکی بەسود و پێویستە.پێویستە ئەم مەسەلەیەش یەکێک لەئەرکە هەرە گرنگ و سەرەکیەکانی بیرمەندی کورد،ڕۆشنبیری کورد،ڕاگەیاندن و مێدیای کوردی و سیاسەت و دیپلۆماسیەتی کورد بێت.

کێشەی کورد یان کێشەی کوردستان،بەر لە هەموو شتێک کێشەیەکی ویژدانیە.هەمووی ئەمانە پێویستە ببنە بەشێک لە ئەرکی سەرشانی ڕۆشنبیران و ڕۆژنامەوانانی تورک و عەرەب و فارس و رۆژئاواش.

کورد و تێکۆشان بۆ ماف و ئازادی

لە دابەشکردن و پارچەپارچەکردن و لەتلەتکردنی کورد وکوردستان دا هەرگیز وەبەرچاوگرتنی بنەما ئەخلاقیەکان لە لایەن بەڕێوەبەرانی کوردەوە بیری لێ نەکراوەتەوە.ئەو دەوڵەتانەی بە هاوبەشی حوکمان بەسەر کورددا کردوە،بەردەوام هێزی سیاسی و ئایدۆلۆژی و عەسکەری و دیپلۆماسی خۆیان بە هاوبەشی لە دژی کوردەکان بەکار هێناوە.ئاشکراشە کە بوونی بلۆکێکی ئاوا بە بەردەوامی لە دژی کوردەکان،یەکێک لەو هۆکارانەیە کە ڕێگە خۆشکەر بوە بۆ دەستگرتن بەسەر کوردەکاندا بەشێوەیەکی ئاسان. بێگومان خەبات و تێکۆشانی کوردەکانیشی لاواز و قورستر کردوە.

تا کۆتاییەکانی شەری دوهەمی جیهانی ئەو هێزانە بریتی بوونە لە هەریەکە لە ئینگلتەرە،فەرەنسا،کۆماری تورکیە، ئێران(فارسەکان) و عەرەبەکان. هەرچی دوای ساڵانی 1960 یشە، عراق،سوریە،تورکیە و ئێران ئەو هێزانە پێک دەهێنن، بە هاوکاری و پشتیوانی ئابووری،سیاسی،دیپلۆماسی و سەربازی دەوڵەتگەلی وەک ئینگلتەرە،فەرەنسا،ولایەتە یەکگرتوەکانی ئەمریکا،یەکیەتی سۆڤیەت کە لە گەڵیاندا لە پەیوەندی و هاوکاری دوولایەنە و چەندلایەنەدا بوونە.لە نێوان ئەم وڵاتانەدا ڕەنگە لە زۆر بواردا دژیەکی و دڕدۆنگی هەبێت.بەڵام هەر کە باس هاتە سەر کورد و کێشەی کورد،هەر هەموویان لە سەنگەرێکی هاوبەشدا یەکدەگرن.ئەمرۆکە هەر ڕوداو و گۆڕانکاریەک کە لە پارچەیەکی کوردستاندا دێتە ئاراوە،بە ئەرێنی یان نەرێنی کاریگەری دەبێت لەسەر پارچەکانی تری کوردستان و ئەو دەوڵەت و هێزانەشی کە کوردستانیان خستوتە ژێر کۆنترۆڵ و بەریوەبەرێتی خۆیان،هەر یەکسەرە لەبەرامبەر ئەم ڕوداوانە بۆ وەرگرتنی هەڵوێستی پێویست و هاوبەش یەکسەر دەست بە کۆبونەوە و گردبونەوە دەکەن.

ڕون و ئاشکرایە کە ئەم هەڵوێستە هاوبەشانەی ئەو لایەنانە نەک هەر تەنیا نابێتە هۆی هاتنە ئارای دادپەروەری و ڕێزگرتن لە ماف،بەڵکو تەواو بە پێچەوانەوە مانای خستنە ژێر پێی و لەکەدارکردنی ماف و دادپەروەری دەگەیەنێت.لە بارودۆخێکی ئەوتۆدا و بۆ ڕوبەڕووبوبنەوەی ئەو زوڵم و زۆریە،هەوڵدان بۆ پێشڤەبردنی خەباتی ئازادیخوازی گەلی کورد مافێکی ڕەواو سروشتی کوردەکانە.خۆڕاگری و بەرەنگار بوونەوەی ئەو زوڵم وزۆریانە لە بارودۆخێکی ئاوادا مافێکی یاسایی و سروشتیە.

****

ئەم وتارە لە گۆڤاری (Çağımızda Hukuk ve Toplum-)کە زمانحاڵی لقی ئیستانبوڵی (ڕێکخراوی مافناسانی هاوچەرخ -Çağdaş Hukukçular Derneği)دا بڵاو کراوەتەوە.هەر دوابەدوای بڵاوبونەوەشی نوسەر و ڕوناکبیر ئیسماعیل بیشکچی درایەوە بە دادگا.

Awene **2010/8/15**